

УДК 63:001(092)(477)

© 2007

*Черевченко Т.М., доктор біологічних наук, член-кореспондент НАН України,
Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України,*

*Самородов В.М., доцент,
Полтавська державна аграрна академія*

УКРАЇНА В ЖИТТЄВОМУ ПРОСТОРІ АКАДЕМІКА М.І. ВАВИЛОВА

25 листопада 2007 року виповнилося 120 років від дня народження М.І. Вавилова – вченого зі світовим ім'ям, яскравої, непересічної особистості в історії вітчизняної і світової науки. Його ерудиція, талант, передбачення багатьох наукових напрямків у біології – неперевершені до сьогодні. Ця річниця

дає можливість багатьом ученим світу згадати про причетність його життя і діяльності та наукових розробок до країн, в яких вони проживають. Велич Миколи Івановича полягає якраз у його планетарному мисленні, в наукових зв'язках із багатьма країнами світу.

Приємно відзначити, що вся його плідна наукова й організаторська діяльність в значній мірі мала відношення до України, до становлення і розвитку її фундаментальної та прикладної науки (1-2, 8-10).

Символічно, що перші роки становлення Миколи Івановича як вченого, досить самостійного і професійного агронома-дослідника, мають відношення до Полтавської сільськогосподарської дослідної станції (1910 р.), а як зрілого ботаніка-інтродуктора та ресурсознавця – до Чернівців (1940 р.). Між цими двома датами пройшло чимало подій. За їх плином він став широко ерудованим професіоналом, організатором науки й багато зробив для процвітання України (2).

Розпочиналося ж усе це так. У березні 1910 року студент Московського сільськогосподарського інституту Микола Вавилов вперше приїхав в Україну, в місто Полтаву, для проходження практики на Полтавській сільськогосподарській дослідній станції (нині – Полтавський інститут АПК ім. М.І. Вавилова УААН). На станції йому було доручено спостерігати за динамікою вологи ґрунту. Проте за власною ініціативою він зайнявся вивченням впливу протруювання насіння ячменю, зараженого сажкою, а також хімічною обробкою осоту з метою розробки методів боротьби з ним (1). Під час проходження практики,

Висвітлені факти наукової та організаційної діяльності відомого вченого-натураліста, академіка Миколи Івановича Вавилова в Україні.

Показано, що перші роки становлення М.І. Вавилова, як самостійного і професійного агронома-дослідника, пройшли на Полтавській дослідній станції (1910 р.). Відзначено, в якій мірі в останні роки його дослідження – уже як вченого ботаніка-ресурсознавця, генетика, академіка Всеукраїнської академії наук – пов'язані з різними інституціями України, її провідними науковцями.

на основі зазначених вище власних досліджень, він опублікував три свої перші самостійні наукові статті в журналі "Хуторянин", який видавало Полтавське сільськогосподарське Товариство. Це були його перші кроки у формуванні як спеціаліста, який умів самостійно робити теоретичні узагаль-

нення. Ці дослідження в майбутньому вплинули на захоплення Миколи Івановича проблемою імунітету рослин. Тому не дивно, що у своєму студентському щоденнику він зробив такий цікавий запис, який красномовно підтверджує значущість його практики у Полтаві: "13 листопада 1910 р. Сьогодні 23 роки. Якщо спробувати відтінити будь-який етап, пов'язаний з цією річницею, то, мабуть, це було б наступне входження в агрономію (практика на Полт[авському] полі, входження в селекцію)" (6, с.148).

Коли М.І. Вавилов був уже всесвітньо відомим вченим, він згадував свою практику, коли вітав із сорокаріччям заснування Полтавської дослідної станції її колектив. При цьому він зазначав, що "...Полтавське дослідне поле було оточено ореолом подвигу, слави, бездоганної, найвідомішої науково-дослідної роботи". Підкреслював, що особисто для нього "...дослідне поле і весь його колектив дав імпульс для всієї подальшої наукової роботи, дав віру в агрономічну роботу..." і залишили "найсвітліші спогади", пов'язані з Полтавським полем (3). Пізніше, в листі до свого вчителя – видатного фітопатолога А.А. Ячевського – у 1924 році він згадував, що саме практика в Полтаві та книга цього знаного фітопатолога "Ржавчина хлебов" сприяли створенню ним вчення про імунітет рослин (1). Не можна не згадати й того, що своїм вчителем Микола Іванович вважав одного з основоположників сільськогосподарської дослідної справи в Росії і Україні – директора Полтавської сільськогосподарської дослідної станції – Сергія Федоровича Третьякова. Про нього М.І. Вавилов сердеч-

но і тепло писав у ґрунтовній характеристиці щодо діяльності станції та її директора, коли був президентом ВАСГНІЛ (1-2).

Серед полтавських вчителів М.І. Вавилова особливе місце займає основоположник сільськогосподарської ентомології, самобутній і талановитий дослідник – Микола Васильович Курдюмов. Саме він, на думку одного з авторів цієї публікації, сприяв формуванню М.І. Вавилова як вченого не з вузько-локальними, а широкопланетарними поглядами на організацію досліджень і міжнародне співробітництво (1-2). Дослідна робота М.І. Вавилова з полтавськими вченими була прологом до всієї його наукової діяльності, в майбутньому пов'язаної з Києвом, Харковом, Житомиром, Львовом, Чернівцями, сотнями вчених і простих людей, і не тільки великих міст, а й містечок і сіл (2).

У 1923 році М.І. Вавилов побував в селі Березоточа під Лубнами, що на Полтавщині, де тоді проводилася селекційна робота з багаторічними травами. Микола Іванович високо оцінив напруження колективу. У 1925 році в Березоточу перевели Лубенську дослідну станцію лікарських рослин (нині це Дослідна станція лікарських рослин інституту агроєкології УААН), де розгорнулася селекційна робота з лікарськими культурами, зокрема м'ятою (1).

Згодом М.І. Вавилов організував вивчення гібридів м'яти, які були виведені на станції, в географічній мережі дослідів – Березоточа, Ялта, Ростов, Воронеж, Саратов, Ленінград (1). На цій станції і нині селекційна робота з м'ятою продовжується. Селекціонерами отримано нові сорти з надзвичайно високим вмістом ментолу, знані в Україні й за її межами: Чернолисна, Згадка, Мама тощо.

Вчений завжди і повсюди встигав, жив у постійному творчому режимі. Його сучасників дивувала незгасаюча працьовитість Миколи Івановича, його плани робіт, які мають здійснювати ботаніки-ресурсознавці, генетики-теоретики та селекціонери-практики, вміння працювати з молоддю.

Досить яскраво можна уявити образ Миколи Івановича, який влучно сам себе охарактеризував. Він писав, що постійно відчуває на собі роль "беспокойного будильника" (5). Він говорив: "Якщо ти став на шлях вченого, то пам'ятай, що прирік себе на вічні пошуки нового, на неспокійне життя до гробової дошки. У кожного вченого має бути могутній ген неспокою. Він має бути одержимий" (2).

До сказаного можна додати, з нашого погляду, й те, що він був "будильником" в ботаніці, інтродукції, генетиці, географії, селекції, історії наук та багатьох інших галузях.

У двадцять роки минулого сторіччя М.І. Вавилов, з властивим йому ентузіазмом, захопився грандіозною роботою щодо вивчення світових рослинних ресурсів. Він організував і провів чимало експедицій (які охопили майже всю Земну кулю) для використання нових видів рослин та сортів для селекційної роботи в Україні й інших республіках Союзу, збагачення видового різноманіття рослин. Ці роботи сприяли створенню основ ботаніко-географічної інтродукції та селекції рослин, на базі яких стало можливим просування землеробства в більш північні райони.

На думку вченого потрібно було з'ясувати, як змінюються властивості й ознаки інтродукованих рослин під впливом різних умов зростання. Для цього М.І. Вавилов у 1923 році організував так звані географічні посіви, які охопили понад сто пунктів колишнього СРСР. У тому числі вони були проведені в одинадцяти селекційно-дослідних станціях України: Білоцерківській, Верхняцькій, Дніпропетровській, Немерчанській, Одеській, Кримській, Лубенській, Полтавській та ін. На цих станціях вивчали 185 сортів культурних рослин основних сільськогосподарських культур (2). Організуючи цю грандіозну і широкомасштабну роботу, М.І. Вавилов був далекий від вузьковідомчих чи особистих інтересів: його, в першу чергу, цікавила загальна справа. В листі до завідуючого відділом злаків Білоцерківської селекційної станції В.М. Лебедева у 1925 році він писав і питав, "чи є щось цікаве для України з бобових, злаків, прядильних та інших рослин", просив повідомити його про це більш детально.

Особливе місце серед установ України, з якими М.І. Вавилов підтримував тісні зв'язки, займала найбільша сільськогосподарська організація того часу – Сорто-Насінневе управління Голоцукротресту (Цукротрест України) (9, 11).

Слід зазначити, що як і для самого Миколи Івановича, так і для Цукротресту цей зв'язок був знаковим. Це приклад того, як талановитий дослідник може і повинен реалізувати свою наукову програму. Реалізація даної програми розпочалася восени 1922 року. Керівництво Цукротресту запропонувало М.І. Вавилову співробітництво, доручивши йому організацію спеціальних курсів для підготовки селекціонерів (2). Однак це була лише мала частина здійснення планів вченого: головною його метою була організація експедиції до Туркестану та Афганістану (5, 11). Обґрутовуючи мету такої експедиції, він запевняв керівництво правління Цукротресту в тому, що багато дослідних станцій країни отримають внаслідок таких експедицій новий "будівельний матеріал" для створення сортів, продуктивних і стійких до умов зростання культур (5). Його ар-

гументи виявилися переконливі, що й сприяло виділенню відповідних коштів.

До складу робочої групи експедиції було включено співробітника Цукротресту В.М. Лебедева, з яким співробітничав М.І. Вавилов. Експедиція проходила з 19 червня по 24 грудня 1924 року і була, в сучасному розумінні, надзвичайно небезпечною. Проте закінчилася вона досить успішно за своєю результативністю й мала широкий громадський резонанс – Російське географічне товариство удостоїло М.І. Вавилова медалі М.М. Пржевальського "За географический подвиг" (2). Важко уявити, що за п'ять місяців лише кілька чоловік у непростих умовах зібрали близько шести тисяч зразків різних культурних рослин та їх дикорослих співродичів (6).

Ранньої весни 1925 року близько тисячі зразків, зібраних цією експедицією, були направлені М.І. Вавиловим на сім дослідних станцій Цукротресту та в Київський науковий інститут селекції. Таким чином, внаслідок Туркестанської та Афганської експедицій для аграрної України розпочався зовсім новий етап розвитку, в основі його була Вавиловська наукова стратегія вивчення генних ресурсів у планетарному масштабі.

Внаслідок її здійснення в провідних дослідно-селекційних установах республіки зосередилася максимальна кількість видів та сортозразків зернових і цукроносних рослин, привезених з експедицій. Чимало з них до цього часу використовуються як донори цінних ознак і як культури, що сприяють розширенню ринку сировини (2).

Керівництво Цукротресту високо оцінило роботу М.І. Вавилова, і обрало його членом своєї наукової ради (6), що сприяло більш тісним і плідним зв'язкам із вченими та контактам у наступні роки. Цукротрест надав допомогу для здійснення задуманої М.І. Вавиловим експедиції до Малої Азії. Організацію і проведення цієї експедиції Микола Іванович доручив одному зі своїх близьких соратників, досвідченому вченому-ботаніку П.М. Жуковському. На виділені Цукротрестом кошти Петро Михайлович у 1925 році успішно завершив вкрай складну й важку експедицію ВІРу, пройшовши Турцію, Північну Сирію, Месопотамію і острів Родос. Внаслідок цієї експедиції було зібрано близько десяти тисяч зразків рослин. Більшість із них було висіяно в Україні (11).

Таким чином, підтримка Цукротрестом експедицій до Туркестану, Афганістану та Малої Азії не тільки сприяли активній селекційній роботі в країні та значному поповненню знаменитої колекції ВІРу, а й зробили значний внесок в теорію біології та агрономії. Наслідки експедиційних досліджень стали основою вчення "О мировых центрах генов культурных растений", послужи-

вши матеріалом для капітальних видань ВІРу, які до цього часу не мають аналогів у світовій літературі, – це "Земледельческая Турция" і "Земледельческий Афганистан". Вони і до наших днів не втратили своєї актуальності (2, 5).

Слід відзначити, що й інші експедиції ВІРу мали підтримку від Цукротресту України. Це, в першу чергу, відноситься до експедиції В.М. Букасова до Мексики, яку Микола Іванович назвав "науковим подвигом". Не менш важливим подвигом була експедиція самого М.І. Вавилова по Середземномор'ю та Ефіопії. На її проведення Цукротрест у січні 1926 року виділив шість тисяч карбованців (5). Вчений ніколи не забував про головну культуру, з якою працювали науковці-селекціонери цієї установи – цукровий буряк. Микола Іванович наголошував, що серед диких форм буряка, зібраних в експедиціях, можуть бути відібрані такі, що за цукристістю перевищуватимуть культурні сорти, звертав увагу на гібридизацію дикого і культурного цукрового буряка. Ці його прогнози і рекомендації блискуче були підтверджені дослідженнями українського генетика і селекціонера академіка АН УРСР В.П. Зосимовича (9).

У науковій царині М.І. Вавилов був тісно пов'язаний із А.А. Сапегіним та його сином, генетиками, які плідно працювали у 1928 році в Одесі на сільськогосподарській дослідній станції. Він високо цінував роботи цих учених. У тому ж 1928 році станцію перейменували в Український генетико-селекційний інститут. Директором призначили А.А. Сапегіна. Згодом М.І. Вавилова і А.А. Сапегіна ввели до складу науково-консультативної Ради Наркомату Землеробства України з питань використання досліджень сільськогосподарської і оперативної роботи Наркомату (12), а в 1929 році вони одночасно були обрані членами Всеукраїнської Академії наук. Цікаво, що і після того, як директором Українського генетико-селекційного інституту став Т.Д. Лисенко, Микола Іванович співпрацював із цим закладом. Зокрема, характеризуючи плани на 1938 рік М.І. Вавилов відмічав, що очолювані ним і Т.Д. Лисенком НДІ здійснювали соціалістичне змагання „... і взяли дуже великі зобов'язання, які витікають із самого обсягу та різнобічності нашої роботи. Ці зобов'язання нами виконані” (4, с.63).

У той же час М.І. Вавилов (уже на посаді директора Всесоюзного інституту прикладної ботаніки та нових культур) плідно співпрацював із Полтавською сільськогосподарською дослідною станцією. Наслідки такої співпраці були настільки результативними, що наукова рада станції прийняла рішення про клопотання перед Наркомземом України про організацію на станції відділу сільсь-

когосподарської ботаніки, що мав тісно працювати з інститутом прикладної ботаніки та нових культур, який очолював М.І. Вавилов (1).

Цікаво, що з-поміж напрямків дослідної тематики першочерговими були інтродукція та акліматизація нових культур, особливо прядильних та кормових рослин. Серед дослідників останніх був і директор Полтавської сільськогосподарської дослідної станції професор В.І. Сазанов. Микола Іванович високо цінував В.І. Сазанова як дослідника, а тому з часом запросив його на роботу до Всесоюзного інституту прикладної ботаніки та нових культур у Ленінград (1).

Варто нагадати, що стратегічний план М.І. Вавилова "оновлення землі" новими видами рослин полягав не лише в організації та проведенні експедицій. Завдяки його авторитету як видатного вченого і зв'язкам із вченими США у 1921 році було відкрите Нью-Йоркське відділення прикладної ботаніки і селекції. Відносно цього відділення досить образно висловився сам Микола Іванович, що це – "вікно в світ" (6). Нью-Йоркське відділення проіснувало до 1927 року і цілком підтвердило оцінку вченого. Воно сприяло більш тісним зв'язкам вітчизняних вчених зі світовою науковою спільнотою.

М.І. Вавилов постійно надавав йому увагу. Він поставив очолювати це відділення свого соратника Дмитра Миколайовича Бородіна – досвідченого, ерудованого і неймовірно працюючого дослідника, який володів кількома іноземними мовами. Свого часу він очолював відділення першого в Росії ентомологічного Бюро Полтавського губернського земства (1, 6). Здійснюючи плани М.І. Вавилова, Д.М. Бородін виконав величезну за масштабами і цінністю роботу, до певної міри корисну й для України. До Д.М. Бородіна в листі у грудні 1923 року М.І. Вавилов писав, що прийшов цілий вагон зі зразками, які Дмитро Миколайович зібрав раніше, – декілька тисяч зразків, і що вперше можна було побачити всю різноманітність гарбузів, динь, кавунів, дикої кукурудзи, яку можна було знайти лише в Америці.

Таке поповнення генетичної різноманітності мало не тільки наукове, а й практичне значення у зв'язку з тим, що сприяло культивуванню в Україні сої, кукурудзи, вівса, бавовнику, картоплі, томатів, гарбузів, кавунів, багатьох технічних та лікарських рослин (9).

Та не тільки зразки рослин відправляв на батьківщину Д.М. Бородін через Нью-Йоркське відділення, а й фахову літературу, яка була вкрай потрібна дослідникам України. Частина з цих видань він адресував Полтавській сільськогосподарській дослідній станції. Це була відчутна допомога її науковцям.

Таким чином, все наведене переконливо підтверджує думку українського ботаніка, академіка А.В. Фоміна про те, що дослідження, проведені М.І. Вавиловим щодо України, "складають епоху в прикладній ботаніці" (8).

У середині 20-х років у республіці значно збільшився об'єм інтродуційних робіт. З ініціативи М.І. Вавилова в 1926 році під Харковом була відкрита Українська станція Всесоюзного інституту прикладної ботаніки та нових культур, якій належало апробувати світову колекцію зернових, кормових, овочевих і технічних культур у різних регіонах України. Директором її було призначено відомого рослинознавця, еколога М.М. Кулешова.

М.І. Вавилов надавав великого значення вивченню сільськогосподарських культур на згаданій станції. У 1925 році він писав, що за останні два місяці провів у вагоні 36 днів, що в основному пов'язано з організацією Українського та Туркестанського відділень (5).

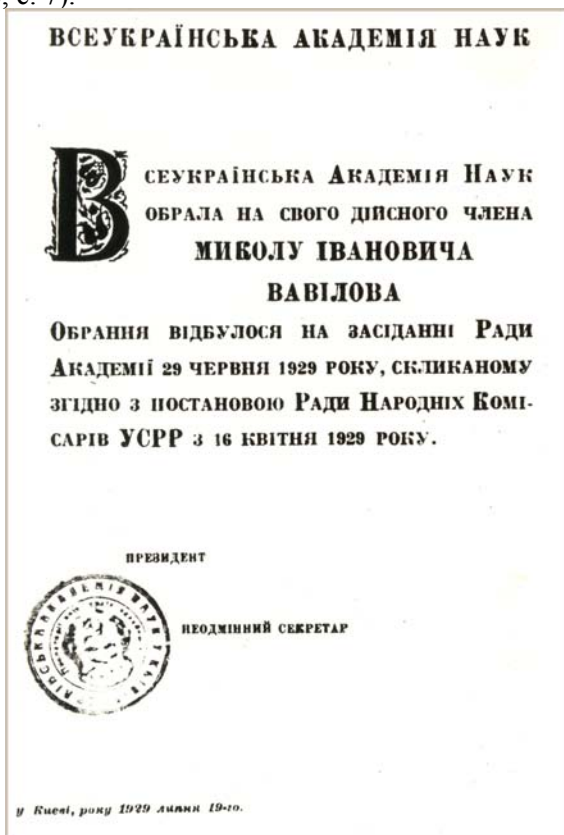
Він постійно підтримував зв'язки із вченими України за допомогою листування, особистих зустрічей та контактів. Серед них були знані науковці, такі як В.Г. Батиренко, Л.П. Бордаков, Д.М. Бородін, В.М. Борткевич, Г.М. Висоцький, О.Ф. Гельмер, С.М. Гершензон, В.М. Громачевський, Л.М. Делоне, Ф.Г. Добжанський, І.М. Єремєєв, О.В. Знаменський, В.П. Зосимович, М.Ф. Кащенко, К.Ф. Костіна, В.В. Колкунов, М.М. Кулешов, В.М. Лебедев, Г.А. Левитський, С.Г. Навашин, Б.А. Паньшин, М.Г. Попов, І.І. Рябов, В.І. Сазанов, А.А. Сапегін, В.Л. Симиренко, О.Н. Соколовський, П.О. Соляков, В.В. Таланов, О.В. Фомін, М.І. Хаджинов, В.Я. Юр'єв, О.А. Янота (2, 5).

Варто відзначити, що знамениту систему ВІРУ разом з її творцем М.І. Вавиловим творчо і професійно будували українські вчені, зокрема: Д.М. Бородін, В.М. Борткевич, О.Є. Вотчал, Є.В. Вульф, Г.В. Гейну, І.М. Єремєєв, М.М. Кулешов, Г.А. Левитський, В.І. Нілов, М.Г. Попов, В.І. Сазанов, П.О. Соляков, В.В. Таланов.

М.І. Вавилов брав активну участь у роботі цілої низки комісій, комітетів, рад, створених в Україні. З огляду на це, не дивно, що Україна високо відзначила його заслуги перед нею. У 1929 році М.І. Вавилова було обрано академіком Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Водночас він уже був дійсним членом АН СРСР та почесним членом багатьох іноземних та наукових товариств.

Кандидатуру Миколи Івановича висунув для виборів академіка ВУАН Харківський інститут народного господарства. У характеристиці-рекомендації відзначалося: "За характером своїх багатьох робіт академік М.І. Вавилов у значній мірі своєї діяльності належить Україні. Його

праці про південні злаки (південні пшениці та ін.) мали і мають велике значення для України... Його дослідження Північної Таврії безпосередньо стосуються України" (8, с. 25). Рекомендуючи М.І. Вавилова в дійсні члени ВУАН, академік О.В. Фомін писав: "Академік М.І. Вавилов, який розпочав свою науково-практичну роботу на Україні, є відомим вченим не тільки в нашому Союзі, але і за межами СРСР. Його праці високо цінують в Західній Європі і Північній Америці" (8, с. 7).

**Диплом дійсного члена-академіка ВУАН
Миколи Вавилова (публікується вперше)**

Слід зауважити, що вибори М.І. Вавилова академіком Всеукраїнської академії співпали з організацією Всесоюдної академії сільськогосподарських наук, яку він очолив (2). Він, як президент цієї академії, чимало зробив для розвитку сільськогосподарської і біологічної науки в Україні. Завдяки його особистій пропозиції в республіці були створені такі нові науководослідні інститути як інститут зернового господарства, каучуконосів, кукурудзи, луб'яних культур, свинарства та шовківництва. Цікаво, що й до сьогодні, в складних умовах незалежної України і реорганізації аграрного сектора, чотири з названих установ збереглися і вже понад 75 років працюють у межах накресленої свого часу М.І. Вавиловим концептуальної наукової програми. Це ж стосується й багатьох сільськогос-

подарських дослідних станцій України (2).

Тісні узи творчості поєднували М.І. Вавилова з Кримом. З його ініціативи у 30-ті роки минулого століття тут, під Бахчисараєм був відкритий опорний пункт з розмноження найцінніших сортів плодкових та винограду (4). У 1937 році було засновано Кримський помологічний розсадник, який згодом перетворився на знамениту Кримську помологічну станцію ВІР, що і досі працює під орудою УААН (4). Досить плідними і тісними були зв'язки М.І. Вавилова з Нікітським ботанічним садом (2, 4-6, 9-10).

З цієї установою, яку вчений називав не інакше, як "замечательный ботанический сад", його контакти продовжувалися майже 15 років. А розпочалися вони після передачі в Сад для випробування зразків рослин, зібраних в Афганістані (4). Згодом, коли Сад було включено до системи ВІРу як його Південноприбережну станцію (1932-1934 рр.), вони продовжувалися ще більш результативно. Взагалі ж, Сад дуже зобов'язаний М.І. Вавилову тим, що саме він узяв у ті складні роки цю унікальну установу. Адже її стан на той період був майже критичний. Ось як красномовно у листі від 23.06.1931 р. до дружини О.І. Баруліної писав сам Микола Іванович: „Я тільки-но закінчив ревізію Нікітського саду, де мені не все до душі. Це напівжива установа, в яку душу вдихнути важко" (4, с.44). І все ж таки, з притаманною наполегливістю і старанно підібраними кадрами Миколі Івановичу це вдалося здійснити. Досить плідними були відвідини академіком цієї установи і у подальші роки, зокрема влітку 1935 року (4). Під керівництвом Миколи Івановича співробітниками Саду було проведено дослідження для з'ясування районів вторинних генцентрів плодкових культур, і розгорнулася їх селекція. Внаслідок цього в Саду сформувалася самобутня школа вчених, які експериментально довели значення теоретичних розробок М.І. Вавилова. Перш за все, це стосується досліджень М.К. Арндт, К.Ф. Костіної, А.А. Ріхтера, М.Н. Рябова, які були не лише колегами М.І. Вавилова по роботі, але й відданими його послідовниками, коли вченого почали цькувати. Вчений боляче переніс вихід Саду з підпорядкування ВІРу. Він відзначав, що керівництво Саду таким чином хоче "перерізати пуповину", яка живить його ідеями, допомагає "ставити і вирішувати визначні наукові завдання" (2, с. 426).

На нашу думку, М.І. Вавилов був абсолютно правий у багатьох питаннях, як і в тому, що співробітникам Саду варто було більше уваги надавати серйозній науковій роботі в галузі дендрології (2). У листі до директора Саду В.Д. Абаєва від 23 серпня 1935 року М.І. Вавилов відзначав, що країна озеленяється, потрібна

сильна теорія озеленення, і що таку теорію можна чекати від таких установ, як Нікітський сад, який має великий досвід. Це стосується і квітництва та паркової справи (2, с. 331).

Таке розуміння і висловлювання М.І. Вавилова слід вважати духовним заповітом не тільки безпосередньо колективу Нікітського ботанічного саду, а й всім ботанічним садам України.

Нині в Україні нараховується 25 ботанічних садів, які в значній мірі втілюють у життя ідеї М.І. Вавилова. Вагомих результатів вони досягли в селекційній роботі плодкових, квітникових, кормових, пряно-смакових, овочевих культур, збагачуючи їх новими сортами, а таким чином, і біологічне різноманіття світу.

У липні 1940 року М.І. Вавилов, перебуваючи в м. Києві протягом двох днів, детально знайомився з матеріалами археологічних розкопок у Трипіллі й одночасно готувався до експедиції в Західні райони України.

М.І. Вавилов був першим радянським вченим, який звернув увагу на проблеми розвитку рослинництва на Буковині та Прикарпатті. Ось як про це, у листі від 2 серпня 1940 року до сина Олега писав сам Микола Іванович: „Іду сьогодні до Буковини, до Чернівців, а звідти в Карпати. Місця гарні. Проїхав усю Подолію, Львівську і Тернопільську області. Пробуду (в дорозі) ще тижні два з половиною. Труднощі з пересуванням. Але поки викручуюсь. Філософію Карпат сподіваюсь осягти...” (4, с.46). І дійсно, навіть за

такий короткий проміжок часу Микола Іванович практично опанував „філософію Карпат”. А вже йому вдалося зібрати цікаві зразки пшениці, вівса, жита, ячменю. 6 серпня 1940 р. в околицях районного центру Путила Чернівецької області він знайшов стародавню реліктову пшеницю полбу (*Triticum dicossum* Schubl.). Ця знахідка підтверджувала передбачений ученим шлях міграції пшениці з Південно-Західноазіатського центру до Європи через Балканський півострів. Другий шлях міграції – через Кавказ – був доведений раніше (11). Все це переконало вченого в необхідності організації дослідної станції для просування культурних рослин у Карпати (10).

Таким чином, наукові здобутки експедиції були досить значні. Однак, на превеликий жаль, закінчилася вона для Миколи Івановича трагічно. Тут же, в Чернівцях, під час експедиції (за розповіддю очевидців), його заарештували, абсолютно безпідставно звинувативши у шпигунстві та саботажі радянської агрокультури.

Таким чином, все викладене свідчить про те, як багато зробив М.І. Вавилов для України. Життя Миколи Івановича Вавилова – великий подвиг людини-вченого, який самовіддано служував науці в ім'я майбутнього всього людства. Тому не дивно, що Україна щиро шанує пам'ять про цього великого вченого, творче напруження якого і в третьому тисячолітті буде справжнім дороговказом для вітчизняних науковців.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Академік М.І. Вавилов і Полтавщина: факти, документи, бібліографія. / Уклад.: Самородов В.М., Халимон О.В. Наук. ред. В.А. Вергунов. – Полтава: Верстка, 2005. – 180 с.
2. Академік Микола Іванович Вавилов і розвиток аграрної науки в Україні: Зб. іст.-наук. нарисів, документів, бібліограф. матеріалів / Уклад.: М.В. Зубець, В.А. Вергунов, В.М. Самородов, Т.Ф. Дерлеменко. Наук. ред.: В.А. Вергунов, В.М. Самородов. – К.: Аграрна наука, 2005. – 581 с.
3. *Вавилов Н.И.* Приветствие / Полтавской с.-х. опытной станции в связи с ее 40-летним юбилеем // 40-летний юбилей Полтавской с.-х. опытной станции. 1884-1924. – Полтава, 1925. – С. 98.
4. *Вавилов Ю.Н.* В долгом поиске. Книга о братьях Николае и Сергее Вавиловых. – М.: ФИАН, 2004. – 330 с.
5. Николай Иванович Вавилов: Из эпистолярного наследия. 1911-1928 гг. – Т. 5. – М.: Наука, 1980. – 426 с.
6. Николай Иванович Вавилов: Научное наследие в письмах (Международн. переписка) . – Т. 1. – М.: Наука, 1994. – 556 с.
7. Н.И. Вавилов. Студенческий дневник / Публикация Л.В. Курносовой. Текстологическая и археологическая обработка текста Т.Б. Авруцкой, В.Д. Есакова, Н.И. Дубровиной // Человек. – 2005. – № 5. – С. 138-151.
8. Персональна справа про обрання академіка М.І. Вавилова академіком АН УРСР. – Архів НАН України. – Фонд 1, Оп. 6, Д. 91.
9. Развитие биологии на Украине / Под ред. К.М. Сытника. – Т. 2. – К.: Наук. думка, 1985. – 456 с.
10. *Самородов В., Помогайбо В.* Академик Всеукраинской академии наук // Вестн. с.-х. науки. – 1987. – № 11. – С. 46.
11. *Самородов В., Помогайбо В.* Маршрутами научных экспедиций // Сах. свекла. – 1987. – №11. – С. 45-47.
12. *Соколов В.М., Коновалов В.П.* Встреча в начале пути: о творческих связях А.А. Сапегина и Н.И. Вавилова // Вісн. Полтав. Держ. Аграр. академ. – 2003. – № 5. – С.43-46.
11. *Харкевич С.С.* Вчення М.І. Вавилова про походження культурних рослин. – К.: Рад. школа, 1969. – 127с.

УДК 167:636/.28
© 2007

*Рубан Ю.Д., доктор сільськогосподарських наук,
Харьковская государственная зооветеринарная академия*

РАЗВИТИЕ НАУЧНОЙ МЕТОДОЛОГИИ АКАДЕМИКА Н.И. ВАВИЛОВА В ЖИВОТНОВОДСТВЕ

(к 120-летию со дня рождения ученого)

Постановка проблеми. Изучению научной методологии академика Н.И. Вавилова нами посвящены многочисленные работы. В 2005 г. вышла из печати монография «Научная методология Н.И. Вавилова», в которой нами обобщен накопленный материал (5), однако, в 2007 г. исполняется 120 лет со дня рождения ученого, и это обязывает еще раз вернуться к этому славному имени и его вкладу в животноводство.

Анализ основных исследований и публикаций, в которых рассмотрено решение проблемы. Среди гениальных ученых XX века имя Николая Ивановича Вавилова занимает особое место. Человек с мировым именем, много сделавший для развития генетики, селекции и сельскохозяйственной науки, затравленный и оклеветанный сталинским режимом и Т.Д. Лысенко, умер от голода в тюрьме на 56-ом году жизни (25.11.1887-26.01.1943), пробыв в страшных условиях тюрьмы два с половиной года (1).

Взлет научной мысли и личная трагедия, как и трагедия многих учёных того периода, не дала возможности до конца раскрыться таланту Н.И. Вавилова. Но и то, что он сделал, оставило в веках его имя и научный подвиг (1).

Одной из фундаментальных работ Н.И. Вавилова, ставшей гордостью отечественной науки, является учение о мировых центрах происхождения культурных растений и домашних животных. Впервые свой фундаментальный труд о происхождении культурных растений Н.И. Вавилов опубликовал в 1926 г. (3).

Создание этого учения стало возможным благодаря многочисленным экспедициям, во время которых преследовалась цель – поиск и сбор семян культурных растений и их диких сородичей, выяснение границ земледелия в различных районах Земли с целью использования растительных ресурсов и опыта мирового земледелия для

На підставі узагальнення літературних відомостей, а також власних праць, автор робить висновок про важливість наукової методології академіка М.І. Вавилова для розвитку тваринництва, надто таких важливих його розділів, як світові генцентри походження свійських тварин, а також гомології їх ознак, що має важливе значення для вирішення питань генетики та селекції.

совершенствования сельского хозяйства нашей страны (1-3).

На протяжении многих лет (с 1924 г. по 1940 г.) Н.И. Вавилов с появлением новых данных уточнял мировые центры, которых к последнему изучению

стало семь (3). Была проведена огромная работа. Из 1500 видов пищевых, технических и лекарственных культур Н.И. Вавиловым было изучено 1000 главнейших из них (1).

Основные географические центры происхождения культурных растений были расположены в таких районах: Южноазиатский, Восточноазиатский, Юго-Западноазиатский, Средиземноморский, Абиссинский, Центральноамериканский и Андийский. Первичные центры связаны со вторичными, в которых образуются виды своеобразной конституции (3).

Изучать основательно проблему происхождения домашних животных Н.И. Вавилов начал с 1931 г., используя работы А.А. Браунера, в 1932 г. – при путешествии в Перу. В 1933 г. Николай Иванович начал обобщать материал по происхождению домашних животных и 28 марта 1934 г. впервые выступил с докладом «Мировые очаги животных и растений» на Всесоюзной конференции по эволюции и происхождению домашних животных, созданной Институтом генетики АН СССР и Биологической ассоциацией АН СССР. Материалы конференции, к сожалению, не были опубликованы.

Материал и методика. Свои работы о мировых центрах происхождения домашних животных до 1940 г. Н.И. Вавилов не смог опубликовать, и их содержание почти не освещалась в научных работах или не указывалось имя автора установления центров. Хотя известно, что сам Николай Иванович очень гордился этой своей работой. Посетивший ВИР в августе-сентябре 1938 года выдающийся английский специалист в области исследования и сохранения генетиче-

ских растительных ресурсов мира Дж. Г. Хоукс, так вспоминал об этой работе Николая Ивановича: «Вавилов также показал мне карту главных центров одомашнивания животных – как и можно было ожидать, они в грубых чертах соответствуют центрам окультуривания растений» (4, с. 38). В дальнейшем, в письме известного украинского генетика Н.Н. Колесника, адресованного автору этой публикации в 1988 г., был указан коллектив исследователей, который под руководством Н.И. Вавилова установил в 1934 г. мировые центры происхождения домашних животных (5).

Н.И. Вавилов выделял пять главных центров одомашнивания животных и семь дополнительных: Китайско-Малайский, Индийский, Юго-Западно-Азиатский, Средиземноморский, Андийский, Тибетско-Памирский, Восточно-Туркестанский, Восточно-Суданский, Южно-Аравийский, Абиссинский, Южно-Мексиканский, Саяно-Алтайский. Все центры происхождения домашних животных расположены в субтропической и, отчасти, тропической зонах, по преимуществу в северном полушарии. Центры происхождения культурных растений и домашних животных связаны с первичными очагами культур древнего человека (5).

В последующем учение Н.И. Вавилова о мировых центрах получило дальнейшее развитие и подтверждение. В частности, повышенный природный радиационный фон в горных местах мировых центров объяснял генетическое разнообразие растительных ресурсов, что связано с действием указанного фона как мутагенного фактора.

Были расширены и уточнены границы центров, определены формы и методы сохранения генофонда растений и животных, созданы генофондные банки во многих странах для сохранения биологических объектов. Все это подтверждает жизненность фундаментального учения Н.И. Вавилова и его актуальность для дальнейшего развития растениеводства и животноводства.

В системе селекционной работы обязательно следует учитывать микроэволюционные процессы на уровне всего вида животных за период, возможный для такого изучения.

Результаты исследований. Нами была проанализирована микроэволюция млекопитающих на основании палеонтологических данных. Изучение подтвердило определяющую значимость в длительной макроэволюции (примерно 220 млн. лет) млекопитающих специализацию организма к поеданию растительной пищи, приобретение

сложного четырехкамерного желудка и жвачного типа пищеварения. При этом были отмечены медленные темпы возникновения у животных жвачного типа пищеварения, и сложного желудка, и ускорение темпов эволюции в связи с усложнением организма. Максимальное развитие рубца у животных определило важное направление селекционного процесса – селекцию на потребление и использование питательных веществ корма.

На основании исторического метода исследования автором были выделены первичные девять центров происхождения пород крупного рогатого скота, которые связаны с местами расселения древних племен человека (5). Выделение центров происхождения пород крупного рогатого скота было дальнейшим развитием учения Н.И. Вавилова применительно к собственно крупному рогатому скоту.

Породы крупного рогатого скота выделены на основе краниологического метода разделения породного генофонда: Восточно-Европейский, Западно-Европейский, Центральное-Европейский и Причерноморский – краниологический тип *Bos taurus primigenius*; Северо-Европейский (*Bos taurus frontosus*); Средиземноморский (*Bos taurus brachyceros*); Юго-Западно-Азиатский, Центрально-Азиатский и Восточно-Азиатский – краниологический тип *Bos taurus turanomongolicus*.

В каждом из указанных центров образовались породы широкого распространения: в Восточно-Европейском сформировался скот славянских племен («первично-лесной скот»), в Западно-Европейском – скот племен фризов и батавов (голландский скот), в Центральное-Европейском – красный скот кельтов, готов и саксов, в Причерноморском – прямой потомок европейского тура, длиннорогий степной скот; в Северо-Европейском – исходная форма лобастого скота племен готов и бургундов (готский скот); в Средиземноморском – исходная форма короткорогатого скота свайных поселений Швейцарии; в Юго-Западно-Азиатском образовались ливийская, казахская и киргизская породы; в Центральное-Азиатском – монгольская, сибирская, якутская, маньчжурская и калмыцкая породы; в Восточно-Азиатском – скот хуан-ню (желтый скот).

При установлении всемирной классификации пород крупного рогатого скота наиболее обоснованной является генетико-эволюционная система с выделением первичных пород (до 500 г.), древних пород (500-1500 гг.), аборигенных пород (1500-1700 гг.), улучшенных пород (1700-1800 гг.), новых пород (1800-1900 гг.) и совре-

менных пород (1900 г. и позже). Изучение подтвердило, что требования социальной эпохи и экономики были неотъемлемыми факторами при создании человеком пород крупного рогатого скота с определенными качествами.

Исходный материал в пороодообразовательном процессе имеет решающее значение. Работы по селекции растений Н.И. Вавилова, по селекции животных – П.Н. Кулешова и М.Ф. Иванова это убедительно подтверждают. Комплексная оценка исходного материала позволяет выделить положительные (желательные) и отрицательные (нежелательные) селекционные признаки, сделав необходимый прогноз на будущее.

Второй фундаментальной работой Н.И. Вавилова, прочно утвердившей значение изменчивости в селекции растений, стал закон гомологических рядов в наследственной изменчивости. Эта проблема изучалась ученым с 1909 г., и в окончательном виде закон был сформулирован в 1920 г. (2).

Закон позволяет не только установление характерных признаков у родов и видов растений, но и прогнозирование в перспективе изменения признаков. Все это установил Н.И. Вавилов методом комплексного изучения качественных признаков и их изменчивости, исходя из эволюционного развития различных классов и семейств растений.

На основе закона были открыты ранее неизвестные виды и формы растений, экспериментально получены их новые типы, представляющие интерес для интродукции и селекции. Изучение параллелизма изменчивости организмов имело несколько этапов: накопление фактов, установление закона Н.И. Вавиловым, генетика изменчивости при помощи биохимии и молекулярной биологии. В 70-е годы XX в. сформировалось новое направление генетических исследований – фенетика популяций, изучающая дискретную, альтернативную вариацию любого признака или свойства через генетическую структуру группы особей.

Уже в 1924 г. Ю.А. Филипченко подтвердил возможность из многих типов параллелизма выделить собственно генетический. В 50-х годах была создана и развивалась сравнительная генетика, изучающая последовательность нуклеиновых основных генов по первичной структуре белка, что давало возможность судить о сходстве и различиях генов разных организмов; в 70-х годах были разработаны методы клонирования генов и быстрого определения последовательностей нуклеиновых кислот по фрагментам ДНК.

Дальнейшее развитие и изучение проблемы позволило уточнить закон в следующем изложении: родственные виды, роды, семейства и т.д. обладают гомологическими генами и порядками генов в хромосомах, сходство которых тем полнее, чем эволюционно ближе сравниваемые таксоны. Гомология генов у родственных видов проявляется в сходстве рядов их наследственной изменчивости.

Закон Н.И. Вавилова о гомологии используют для установления положения сравнительного органа по отношению к другим частям организма; в сравнительной генетике – для определения положения в хромосоме других локусов, для установления состава гена и набора аллелей. При этом следует учитывать, что не гены образуют гомологические ряды, а наследственные изменения фенотипов.

Гомология может быть неполной (одинаковый признак, обусловленный действием разных аллелей одного гена) и ложной (наследуются не признаки, а пути их возникновения – цепи биологических и, как следствие, морфологических реакций, каждая из которых может контролироваться одним или несколькими генами).

Гибель Н.И. Вавилова и разгром советской генетики в 30-40-х годах XX в. остановили на десятилетия дальнейшее использование закона.

Закон Н.И. Вавилова был применен не только на растениях, но и на животных, микроорганизмах.

Наши исследования на основе сформулированного Н.И. Вавиловым закона выявили эволюционную изменчивость у крупного рогатого скота. Принцип гомологии признаков стал широко использоваться в животноводстве (5).

Создание синтетической теории селекции в животноводстве обосновало выбор качественных гомологических признаков: таких как тип конституции, экстерьер животных, рост и живую массу, молочность и жирномолочность, мясные качества, скороспелость.

Синтетическая теория селекции животных должна включать итоги эволюционного развития пород, экологические и социальные последствия от применения селекционных методов, направление продуктивности животных, технологические показатели, наиболее важные в данный период, требования желательного типа, организационно-зоотехнические методы и приемы. В процессе селекции учитывают последовательно (тандемно) выполнение во времени и пространстве показатели желательного типа, соответствующие требованиям человека и направленные на сохранение окружающей среды.

Были изучены гомологические ряды в наследственной изменчивости желательного типа пород крупного рогатого скота молочного, комбинированного и мясного типа продуктивности в эволюционном плане за 150 лет. На основании такого изучения в типе определяют направление дальнейшей селекции.

Наряду с созданием новых типов животных, были разработаны формы и методы сохранения и совершенствования пород: заказники для пород, генофондные хранилища спермы и эмбрионов, реликтовые фермы и фермы-заказники, генофондные хозяйства, генофондно-племенные хозяйства. Такая система хозяйств позволяет выполнить большой комплекс работ по сохранению и совершенствованию пород животных.

Разработанные нами способы сохранения пород скота на основе удельных индексов и сохранения генофонда пород с минимальным количеством животных позволяют вести селекцию в таких ограниченных условиях.

В системе селекционной работы оценка пропорций организма во многом определяет желательный тип животных с учетом направления продуктивности. Симметричность (пропорциональность) признаков оценивается по развитию третьей туловища – передней, средней и задней, что связано с направлением продуктивности и типом конституции. Гомология и симметрия взаимосвязаны: если гомология признаков отражает однотипность развития органов и тканей, то симметрия признаков подчеркивает соответствие указанных признаков по отношению к же-

лательному типу.

Выводы. 1. Методология научного творчества Н.И. Вавилова представляет особый интерес для развития современного животноводства, ибо она способствует созданию фундаментальных учений в этой отрасли знаний, базируется на глобальном подходе к проблеме организации науки на основе мирового и отечественного опыта и древних традиций.

2. Основные разработки фундаментальной теории имели отношение к закону гомологических рядов в наследственной изменчивости и мировым центрам происхождения культурных растений и домашних животных. Из фундаментальной теории были сформулированы практические выводы: изменчивость организмов, прогнозирование и обогащение генофонда животных необходимыми качествами, внедрение в селекцию лучших мировых геноресурсов.

3. Методология в создании фундаментальной теории включала широту охвата фактов и глубину постижения закономерностей, базирующихся на этих фактах. Учет изменчивости организмов, их эволюции создавали предпосылку для формулировки основных положений теории.

4. Мировоззренческие принципы (объективность, познаваемость, взаимосвязь, комплексность и интегрированность, развитие и детерминизм, единство теории и практики, историзм и прогрессивность) стали составными частями фундаментальных биологических понятий Н.И. Вавилова.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Академік Микола Іванович Вавилов і розвиток аграрної науки в Україні: Зб. іст.-наук. нарисів, документів, бібліогр. матеріалів / Уклад.: М.В. Зубець, В.А. Вергунов, В.М. Самородов, Т.Ф. Дерлеменко; Наукові редактори: В.А. Вергунов, В.М. Самородов. – К.: Аграрна наука, 2005. – 581 с.
2. *Вавилов Н.И.* Закон гомологических рядов в наследственной изменчивости. – Л.: Наука, 1987. – 256 с.

3. *Вавилов Н.И.* Центры происхождения культурных растений. – Л.: Всес. ин-т прикл. ботан. и нов. культ., 1926. – 248 с.
4. *Вавилов Ю.Н.* В долгом поиске. Книга о братьях Николае и Сергее Вавиловых. – М.: ФИАН, 2004. – 300 с.
5. *Рубан Ю.Д.* Научная методология Н.И. Вавилова и животноводство. – К.: Аграрная наука, 2005. – 256 с.

УДК 575. (092) : 016
© 2007

Самородов В.М., доцент,
Полтавська державна аграрна академія

АКАДЕМІК ВАВИЛОВ В ОБІЙМАХ ШАНИ ТА ЛЮБОВІ УКРАЇНИ

25 листопада 2007 року виповнилося 120 років від дня народження одного з найвидатніших біологів

Наведено узагальнення відомостей про увічнення пам'яті академіка М.І. Вавилова в Україні, а також достойників, які опікувалися цією справою.

ж після передчасної смерті вченого у 1943 році.

Вшануванню пам'яті академіка М.І. Вавилова в

світу – Миколи Івановича Вавилова. Приємно усвідомлювати, що зі свого короткого 55-річного життя його тісні зв'язки з Україною тривали понад 30 років. Це був досить вагомий період творчого життя вченого. Розпочинався він із блискучого професійного й наукового становлення як практиканта славнозвісної Полтавської дослідної станції у березні 1910 року, а закінчився досить плідною ботанічною експедицією до Західної України, під час якої на Буковині, у серпні 1940 року, Микола Іванович був безпідставно заарештований.

Між цими датами – безліч подій і звершень, які красномовно свідчать про те, що М.І. Вавилов докладав чималих зусиль для становлення біологічної та аграрної науки в Україні.

Визнанням його заслуг у цьому було обрання вченого у 1929 році дійсним членом Всеукраїнської академії наук (нині – Національна академія наук України).

У характеристиці-рекомендації Харківського інституту народного господарства з цієї нагоди стверджується: “Справа в тім, що за характером своїх багатьох робіт академік Вавилов значною частиною своєї діяльності належить Україні”.

Враховуючи це, стає зрозумілою потреба в належному увічненні пам'яті академіка М.І. Вавилова у нашій державі, про що свого часу мріяло кілька поколінь наших співвітчизників, для яких М.І. Вавилов був не лише видатним вченим і соратником, знаменом боротьби за все нове та прогресивне у науці, але й жертвою репресій влади колишнього СРСР проти власного народу.

Ось чому питання, яке ми розглядаємо, досить актуальне, особливо, якщо враховувати моральний аспект справи, а також те, що ініціювали його здебільшого не привладні особи, а звичайні науковці, викладачі, митці, а під час – і пересічні громадяни, які діяли, так би мовити, за “покликом душі”.

Цікаво й те, що вшанування пам'яті М.І. Вавилова відбувалося співвідносно змінам і політичного режиму в державі. Тож і не дивно, що це питання зрушилося лише в останні 25 років, хоча в контексті світових подій воно розпочалося відразу

Україні сприяли святкування 90-річчя з дня його народження у 1977 році й, особливо 100-річчя, що відзначалося у формі різних заходів майже впродовж усього 1987 року.

Доцільно нагадати, що ювілейні свята в Україні почалися в березні 1987 року і збіглися в часі з присудженням Державної премії УРСР ім. Т.Г. Шевченка в галузі літератури, журналістики, мистецтва та архітектури творчому колективу Київської кіностудії науково-популярних фільмів у складі С.С. Дяченка (автор сценарію), А.Д. Борсюка (режисер), О.І. Фролова (оператор) за повнометражний науково-популярний фільм “Звезда Вавилова”.

Цей доробок українських митців зробив справжній прорив у справі повнішого розкриття особистості геніального вченого, його громадянського і життєвого подвигу. Збираючи тисячні аудиторії у різних республіках колишнього СРСР, він відображав “драматургію думки” М.І. Вавилова, весь трагізм, який пережила біологічна наука того часу. Після його перегляду у кіноглядачів виникало бажання зробити все для увічнення пам'яті М.І. Вавилова.

Так, науковцем Кримської астрофізичної обсерваторії Н.С. Черних була відкрита 15 травня 1977 року мала планета під № 2862. У березні 1983 року її було зареєстровано Міжнародним центром із малих планет у США, а ім'я Vavilov вона отримала у вересні 1986 року на честь геніальних вчених – біолога Миколи Івановича Вавилова та його брата, фізика Сергія Івановича Вавилова.

Приємно відзначити, що українці доклали сил, аби ім'я М.І. Вавилова було увічнене не лише у Космосі, але й на Землі. Перш за все, зауважимо, що в нашій державі його ім'я носять дві найповажніші наукові інституції, одна з яких – Українське товариство генетиків і селекціонерів імені М.І. Вавилова. Саме з його створенням у квітні 1967 року на установчому з'їзді в Києві, в Україні завершилося відродження генетики як науки.

Друга – це символ національної аграрної науки України, 123-річний Полтавський інститут

агропромислового виробництва УААН (колишня Полтавська сільськогосподарська дослідна станція). Ім'я М.І. Вавилова він носить із 24-го листопада 1987 року, згідно з відповідним рішенням Ради Міністрів України.

Постать М.І. Вавилова навечно закарбована в граніті й бронзі. Так, на головній споруді Полтавського інституту АПВ УААН до 90-річчя від дня народження вченого 25-го листопада 1977 року було відкрито меморіальну дошку. Це перша і допоки що єдина меморіальна дошка на честь М.І. Вавилова в Україні. Цікаво, що соратники та учні Миколи Івановича вважали його портрет на ній кращим із усіх викарбуваних на інших меморіальних дошках, відкритих на його честь у світі.

Відродно й те, що на Полтавщині – краї, де, за оцінкою самого Миколи Івановича, він отримав "...імпульс для всієї подальшої роботи, ... віру в агрономічну роботу", його пошановано першим в Україні пам'ятним знаком.

Відкрито його 20 червня 1989 року з ініціативи директора Устимівської дослідної станції рослинництва УААН М.В. Кір'яна у селі Устимівка Глобинського району Полтавської області. Свого часу ця станція була підпорядкована Всесоюзному інституту рослинництва – головному дітищу М.І. Вавилова. І ось уже понад як 50 років її колектив творчо й цілеспрямовано працює над питаннями збору, збереження та використання генофонду польових культурних рослин і їх диких родичів. Для цього використовується теоретична спадщина Миколи Івановича, все те, про що з великою прозорливістю він писав і мріяв у минулому столітті.

На нашу думку, це досить символічно і не випадково, бо ж саме у цьому ми вбачаємо переконливу перемогу ідей М.І. Вавилова. Хотілося б також сказати стосовно відкритого 26 листопада 2002 року в Полтаві – на території Полтавської державної аграрної академії – першого в Україні пам'ятника М.І. Вавилу, чим наукова спільнота України урочисто відсвяткувала 115-ту річницю від дня народження М.І. Вавилова. У цій події ми теж вбачаємо певну символічність, адже пам'ятник відкрито на батьківщині головного наукового антипода й опонента М.І. Вавилова – Т.Д. Лисенка, на вулиці, якою ходив цей антигерой біологічної науки, на якій, швидше за все, М.І. Вавилов, можливо, ніколи й не бував. Однак тепер, увічнений у граніті, він навечно постав тут, вдивляючись у далечинь і міцно обіймаючи руками сніп улюбленої ним пшениці (автор монументу – міський митець М.М. Цись). Перед

пам'ятником, на чорному граніті, наче на вирваному із записника листочку, викарбувані пророчі слова вченого: "Без правди науки не можна створити правду нового суспільства".

Ректор академії, професор В.М. Писаренко, запевнив усіх присутніх на мітингу з нагоди відкриття монумента, що пам'ять про М.І. Вавилова в академії буде священною, студентам завжди будуть ставитися за взірцем кращі риси цього велета науки. Думку про те, що пам'ятник М.І. Вавилу кожного дня буде першим зустрічати студентів, які крокуватимуть повз нього на навчання, – як символ гідності і порядності, й цим самим виховувати їх навіть після своєї фізичної смерті, висловив академік НАН України, президент Українського ботанічного товариства К.М. Ситник, якому було доручено очолити групу відкривачів пам'ятника.

Вдячна пам'ять про М.І. Вавилова живе у назвах вулиць. Першою з них 15 жовтня 1977 року став проспект академіка М.І. Вавилова у Полтаві. Вулиці ім. М.І. Вавилова мають районні центри України, такі як Прилуки (з 27 січня 1984 року) та Умань (з 10 вересня 1987 року).

В Україні, як ніде у світі, чимало живих пам'ятників М.І. Вавилу. Перш за все, йдеться про сорти рослин, названих на його честь. Ця традиція веде свій відлік із 1965 року, коли агроном-виноградар із Закарпаття Ф.С. Панасюк назвав на честь теоретика селекції виведений ним сорт гладіолуса Академік М.І. Вавилов.

За плином часу цей звичай отримав досить сильний імпульс. Тому маємо такі меморіальні вавиловські сорти: тюльпана садового – Микола Вавилов (селекції Ботанічного саду Харківського національного університету); сорго цукрового – Вавиген 100 та Вавиген 105 (селекції Кримського державного аграрного університету); персика звичайного – Вивиловський (селекції Державного Нікитського ботанічного саду УААН); горіха грецького – Вавиловський (селекції Кримської помологічної станції УААН); дерену справжнього (кизилу) – Вавиловець (селекції Національного ботанічного саду НАНУ); люцери посівної – Вавиловка (селекції Інституту зрошувального землеробства УААН); котячої м'яти справжньої – Ювілей Вавилова (селекції Інституту ефіроолійних та лікарських рослин УААН); хризантеми – Академік Вавилов (селекції Державного Нікитського ботанічного саду УААН) та Зірка Вавилова (селекції Ботанічного саду Одеського національного університету); ехінацеї пурпурової – Зірка Миколи Вавилова (селекції Полтавської державної аграрної академії).

Україна, як ні одна інша країна світу, відрізняється великою кількістю меморіальних Вавиловських дерев.

Це перший у світі пам'ятник природи – “Каштан академіка М.І. Вавилова”, – більш як сторічне дерево кінського каштана, що росте на території Полтавського інституту АПВ УААН. Саме тут, на “Старому хуторі”, розпочиналося Полтавське дослідне поле, де у 1910 році проходив практику студент Московського сільськогосподарського інституту Микола Вавилов. Під цим деревом він відпочивав, будучи практикантом, фотографувався у різні роки, коли приїздив пізніше до Полтави.

Честь відкрити цей природоохоронний об'єкт було надано 12 листопада 1987 року – під час святкування 100-річчя з дня народження академіка М.І. Вавилова – найстарішим ботанікам, які були його учнями або особисто знали його, професорам Н.О. Базилевській (Росія) та І.М. Голубинському, доценту Д.С. Івашину (Україна). 14-го березня 1989 року Полтавська обласна рада оголосила це дерево пам'ятником природи місцевого значення. 12-го листопада 1987 року біля головного корпусу Полтавського інституту АПВ УААН учасники конференції “Людина, вчений, громадянин” взяли участь у закладанні єдиного в світі меморіального саду М.І. Вавилова – Вавиловіарію.

Пам'ятні дерева були посаджені делегаціями міст, з якими найбільш тісно пов'язане життя та творчість видатного біолога: Москви, Полтави, Саратова, Санкт-Петербурга, Чернівців, а також вузів і науково-дослідних установ, у яких навчався або працював Микола Іванович. У різні роки тут посадили дерева гінго дволопатевого митці, які першими увічнили пам'ять про М.І. Вавилова засобами мистецтва: скульптор із Саратова К.С. Сумінов та кіносценарист із Києва С.С. Дяченко. Ростуть тут дерева, які посадили окремі видатні вчені, академіки НАНУ В.В. Моргун та К.М. Ситник, член-кореспондент НАНУ Т.М. Червченко, доктор біологічних наук Н.В. Заїменко.

Унікальну метасеквойю розсіченошишкову, саджанець якої виростили співробітники Ботанічного саду Харківського національного університету, посадили 10 липня 2003 року учасники Міжнародної наукової конференції “С эхинацей – в третье тысячелетие” на честь 80-річчя завезення М.І. Вавиловим у колишній СРСР ехінацеї пурпурової.

Окремим віхам біографії М.І. Вавилова та його геніальній спадщині присвячена низка видань, що побачили світ в Україні.

Із присвятою до 50-річчя від дня загибелі М.І. Вавилова вийшла досить цікава теоретична

стаття доктора сільськогосподарських наук, професора Харківської державної зооветеринарної академії Ю.Д. Рубана.

До 95-річчя приїзду М.І. Вавилова у Полтаву В.М. Самородов та О.В. Халимон видали книгу «Академік М.І. Вавилов і Полтавщина: факти, документи, бібліографія» (Полтава: Верстка, 2005. – 180 с.)

На честь 100-річного ювілею М.І. Вавилова видано збірку тез наукового семінару “Вопросы теории и практики обогащения генофонда растений в семеноводстве» (Луцьк, 1988. – 41с.), а на честь 115-річного ювілею – матеріали Міжнародного симпозіуму “Нетрадиционное растениеводство. Эниология. Экология и здоровье.” (Сімферополь, 2002. – 238 с.) та журнал “Вісник Полтавської державної аграрної академії” (2003. – №5. – 131с.).

До 120-річчя з дня народження вченого вийшли матеріали міжнародної наукової конференції “Інтродукція рослин на початку ХХІ століття: досягнення та перспективи”, що проходила 2-4 жовтня 2007 р. (К.: Фітосоціоцентр, 2007. – 360с.).

Пам'яті М.І. Вавилова присвячена самобутня книжка Ю.Д. Рубана “Научная методология Н.И. Вавилова и животноводство” (К: Аграрна наука, 2005. – 256 с.)

Вагомим пам'ятником вченому є видана до 75-річчя створення Української академії аграрних наук (з ініціативи та особистій участі її президента, академіка М.В. Зубця) книга «Академік Микола Іванович Вавилов і розвиток аграрної науки в Україні: Зб. іст.-наук. нарисів, документів, бібліогр. матеріалів / Уклад.: М.В. Зубець, В.А. Вергунов, В.М. Самородов, Т.Ф. Дерлеменко; Наукові редактори: В.А. Вергунов, В.М. Самородов. – К.: Аграрна наука, 2005. – 581с. Вона стала дев'ятою книгою в історико-бібліографічній серії “Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії”.

Ми пишаємося тим, що саме у незалежній Україні в 1991 році у Київському видавництві “Наукова думка” побачила світ книга доктора біологічних та сільськогосподарських наук Євгенії Миколаївни Сінської (1889-1965 р.р.) про свого друга та соратника М.І. Вавилова. Вважається, що це найбільш “...об'єктивні і цінні спомини про М.І. Вавилова, які відтворюють його цілісний творчий портрет. Цей чарівний і привабливий вавиловський портрет слід розглядати як духовний пам'ятник Вавилову, зведений Є.М. Сінською”.

Для того, аби читачі могли побачити цей пам'ятник наукової думки, чимало зусиль доклав академік НАНУ (у ті часи – президент Українсь-

кого товариства генетиків і селекціонерів імені М.І. Вавилова), директор Інституту фізіології рослин та генетики НАНУ В.В. Моргун: саме вчена рада очолюваного ним інституту затвердила і рекомендувала до друку згадану книгу Е.М. Сінської.

Приємно, що традиція посвяти книг М.І. Вавилову в Україні зберігається й по сьогодні. Адже не менш вдалою, ніж згадані, є книга відомого українського біолога В.І. Глазка «Николай Иванович Вавилов и его время. Хроника текущих событий» (К: PANOVA. 2005. – 448с.), яка побачила світ у Києві 2005 року.

Величний образ М.І. Вавилова в Україні увічнено й засобами мистецтва.

Згадаймо знову ж таки фільм “Звезда Вавилова”. Його сценарій, написаний киянином, сценаристом і письменником С.С. Дяченком, вийшов окремою книгою величезним за сьогоднішніми мірками накладом – 30 тисяч примірників. І відразу ж став бібліографічним раритетом.

Крім цього, С.С. Дяченко брав участь у написанні сценарію до шестисерійного художнього фільму “Николай Вавилов” (“Мосфільм” та “Йонасфільм”), який у січні 1991 року вийшов на телеекрани колишнього СРСР, зібравши тисячні глядацькі аудиторії. Цікаво, що в цьому фільмі роль другого головного героя – Трохима Лисенка – блискуче зіграв талановитий український актор Б.С. Ступка.

Взагалі ж медик-генетик за освітою, Сергій Сергійович Дяченко відіграв величезну роль у тому, щоб донести мільйонам людей правду про долю М.І. Вавилова. Адже, окрім зазначених надбань, його таланту належить сценарій документального фільму про М.І. Вавилова “Дело 1500” (“Леннаучфільм”, 1988 р.), а також серія публіцистичних матеріалів “Подвиг”, які протягом 1987-1988 років були надруковані на сторінках найтиражнішого і найбільш популярного журналу в колишньому СРСР “Огонек”, за що їх автор став лауреатом цього престижного на той час видання.

На замовлення керівництва біологічного факультету Ужгородського університету, скульптор із Закарпаття М.М. Михайлюк у 1987 році виготовив погруддя М.І. Вавилова.

Згодом він зробив ще одне, яке передав у дарунок музею історії Полтавського інституту АПВ УААН у день святкування 105-ї річниці від дня заснування цієї установи, що носить ім'я вченого.

Чудовий портрет М.І. Вавилова до 150-річчя заснування Державного Никітського ботанічного саду УААН намалював художник із Ялти

Н. Чуприна.

Справжнім шедевром образотворчого мистецтва вважають триптих “Хліб” доцента кафедри рисунку та живопису Київського національного університету будівництва і архітектури Л.Г. Пригоди. В ньому розкрита боротьба М.І. Вавилова з помилковим вченням у біологічній науці.

Полтавським художником заводу “Динамо” О.П. Владимировим були виготовлені перші в світі значки на честь 90- та 100-річного ювілеїв М.І. Вавилова. Особливо вдалим із художньої точки зору був другий значок. Цікаво, що саме його вручали учасникам урочистого засідання Академії наук СРСР, ВАСГНІЛ та V з'їзду ВОГІС із нагоди 100-річного ювілею від дня народження М.І. Вавилова 24 листопада 1987 року в державному Центральному концертному залі міста Москви. Багато хто з них вважав його одним із кращих подарунків. Беручи значок до рук, деякі учасники зібрання, передусім соратники та учні М.І. Вавилова, навіть плакали.

Постать М.І. Вавилова та його життєвий подвиг знайшли своє відображення в експозиціях і колекціях окремих музеїв України.

Перш за все, це стосується музеїв історії Державного Никітського ботанічного саду УААН, Полтавського інституту АПВ УААН ім. М.І. Вавилова, Полтавської державної аграрної академії.

Зазначимо, що найбільш цікава й повна експозиція розгорнута у відділі природи Полтавського краєзнавчого музею. У грудні 1987 року автором цієї публікації в музеї започатковано Фонд імені академіка М.І. Вавилова, який нараховує понад 500 одиниць зберігання, науковим описом якого вже 20 років поспіль старанно опікується співробітник музею Олена Халимон. Даний фонд постійно поновлюється, а головне – використовується.

Дарунком усім, хто шанує ім'я М.І. Вавилова, було проведення протягом квітня-червня 1990 року в Полтаві поетичного свята “Вавиловська весна – 90” на честь 80-річчя його приїзду до Полтави. Участь у ньому взяли 26 майстрів слова із різних куточків України, які у своїх віршах і поемах римованим рядком висловили своє ставлення до цього велета наукової думки.

Все викладене свідчить про те, що ім'я М.І. Вавилова в Україні не забуде – воно користується повагою й шаную у різних верств населення. Це яскраве підтвердження пророчих слів видатного фітофізіолога, академіка М.Х. Чайлахяна про те, що “зірка Вавилова й через далекі космічні простори завжди буде нагадувати нам і про радість спілкування з ним, і про біль втрати... стане символом перемоги правди над злом”.